

ОПАЗВАНЕ И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В СЪВРЕМЕННИЯ ИСТОРИЧЕСКИ ГРАД

Десислава Ковачева¹

CONSERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CULTURAL HERITAGE IN THE CONTEMPORARY HISTORICAL TOWN

Dessislava Kovacheva¹

Abstract:

Conservation of cultural heritage is a systematic process that involves three main sets of activities: 1) identification of cultural properties, 2) legal protection, and 3) expert activities to ensure physical preservation, sustainable use, and modern socialization.

Over the last decades, the notion of cultural heritage has expanded both its scope and its importance to society. It has become an integral part of urban identity with its tangible and intangible values. Therefore, this demands a more comprehensive approach for its conservation, legal protection, and socialization.

This paper examines international documents in the field and analyzes contemporary interdisciplinary approaches to the preservation of cultural heritage. The Bulgarian legislation is compared to the global trends and recommendations are made for its improvement.

Keywords:

Cultural Heritage, Conservation of Cultural Heritage, Policy and Regulatory Framework.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

През последните десетилетия, понятието *културно наследство* разширява не само обхвата и съдържанието си, но увеличава и значението си за обществото. То вече представлява съвкупност от материални и нематериални ценности, които обогатяват жизнената ни среда и определят градската идентичност. Логично това води до създаването на нови, съвременни методи и инструменти за неговото опазване, защита и социализация. Налага се необходимостта от полидисциплинарен подход и цялостна политика за опазването и развитието на средата.

Статията разглежда значението на културното наследство за обществото в 21 век и проследява световните практики и политики за опазването му. Представя основните нормативни документи и инструменти в България в тази сфера и предлага възможни действия за подобряване на процедурите за опазването на комплексното културно наследство през 21 век.

¹ Десислава Ковачева, докторант, арх., катедра „История и теория на архитектурата“, Архитектурен факултет, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, *e-mail*: dessislava.kovacheva@gmail.com;

Dessislava Kovacheva, Ph.D. Student, Architect, Department of History and Theory of Architecture, Faculty of Architecture, UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., 1046 Sofia, Bulgaria; *e-mail*: dessislava.kovacheva@gmail.com.

2. КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ПРЕЗ 21 ВЕК

2.1. Обхват и съдържание

Опазването и устойчивото развитие на културното наследство през 21 век е свързано с промяната на обхвата и съдържанието на понятието. В Европейската година на културното наследство „културното наследство е повече от спомен за миналото, то е ключът към бъдещето [1]. Ако преди разбирането за културното наследство е за колекция от паметници и сгради, които трябва да бъдат запазени като реликви от миналото, чиято стойност няма отношение към настоящата им употреба и контекста на града [2], то днес разбираме наследството като комплексна система от разнообразни елементи, която има все по-силен акцент върху общностите [3].

С развитието на антропологичната наука, дефиницията за културно наследство разширява обхвата си [4]. От единичния обект понятието еволюира и днес то включва в себе си материалните и нематериалните следи, закодирани в жизнената среда. Средата представлява континуум във времето и пространството и тази нейна характеристика е предпоставка за нашето разбиране за културното наследство. Сложните взаимовръзки и пластове от културно-исторически обекти, традиции, идеи, съдби, свързани с определена жизнена среда формират съдържанието на нейната многопластовост. Именно това напластяване и преплитане на културни и природни, осезаеми и неосезаеми ценности във времето и пространството дефинира разбирането за културното наследство през 21 век.

2.2. Значение на културното наследство за обществото

С нарастването на обхвата и съдържанието си, културното наследство променя и значението си за обществото. То е функция от оценъчното ни отношение към него в даден момент [5].

Рамковата конвенция за стойностите на културното наследство за обществото (Фаро, 2005) [6] очертава важните аспекти на наследството и връзката им с правата на човека и демокрацията. Насърчава по-широкото разбиране за наследството и неминуемата му връзка с общностите и обществото. Осъзнаваме, че обектите и местата сами по себе си не са важни за културното наследство. Те са важни поради значението, което хората им придават и ценностите, които те представляват за тях.

Това потвърждава необходимостта от полидисциплинарен подход за опазването на тази палитра от ценности и създаването на цялостна политика за опазването и развитието на средата.

3. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО – СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ

Опазването на исторически градове и градски райони, както и на техните околности, включва необходимите процедури за тяхната защита, опазване, подобряване, управление, развитие и адаптация към съвременния живот [7]. В Конвенцията за защита на архитектурното наследство на Европа (Гранада, 1985) [8] и по-късно и в Европейската конвенция за опазване на археологическото наследство (Малта, Ла Валета, 1992) [9] се въвежда понятието *интегрирана консервация*. То определя стратегия за постигане на баланс между опазване и развитие, която „поставя защитата на архитектурното наследство сред основните цели на териториалното и селищното планиране”, както и за координация между археологически проучвания, консервационни и устройствени дейности. Това е една от най-важните стъпки в развитието на политиката в областта на културното наследство.

Принципите на интегрирана консервация са съобразени с общото понятие за устойчиво развитие, предполагат политики за управление на наследството, за да бъде предадено на бъдещите поколения в цялата си красота, автентичност и многообразие. Декларацията от Амстердам (1975) [10] подчертава необходимостта от изработване на

политики, целящи да осигурят опазването на традиционната прилежаща среда на историческите градове и старинните квартали не само на големите метрополии, но и на градовете и селата с традиции, да осигурят взаимодействието на техните функции и поддръжката на социалното им и културно многообразие.

Така интегрираната консервация на недвижимото културно наследство се превръща в една от основните съставни части на устройството на територията. Тя е в основата на изработването на глобални политики за опазването му.

В тази връзка ЮНЕСКО създава *историческия градски пейзаж* като подход за опазване на комплексното градско наследство. Той представлява опазване на урбанизираната територия, резултат от напластяването на културни и природни ценности и следи, простирайки се отвъд понятието „исторически център“ или „ансамбъл“ и включва в себе си широкия контекст и природната среда. Този контекст се изразява в топографията, геоморфологията, хидрологията, природните фактори, жизнената среда – както историческата, така и съвременната, инфраструктурата над и под земята, откритите пространства и градините, пространствената организация, усещанията и визуалните връзки, както и други елементи от градската структура. Включва социалните и културните ценности, икономическите процеси и нематериалните аспекти на наследството, свързани с разнообразието и идентичността на средата [11]. Това предоставя основата за цялостен и интегриран подход при идентифицирането, оценката, опазването и управлението на историческия градски пейзаж в общата рамка за устойчиво развитие. Целта е цялостно опазване на качеството на жизнената среда, повишаване на продуктивността и устойчивото използване на градските пространства, като в същото време оценява техния динамичен характер и спомага социалното и функционалното разнообразие. Този подход интегрира целите на опазване на градското наследство със социалното и икономическото развитие. Основава се на балансирана и устойчива връзка между урбанизираната и природната среда, между нуждите на настоящите и бъдещите поколения и на наследството от миналото.

Рамковата конвенция за стойностите на културното наследство за обществото (Фаро, 2005) е основа за създаването на проекти, които имат за цел възстановяване на увереността на общностите и тяхното сплотяване. Чрез тях, хората разкриват идентичността на техните градове и споделят своите отличителни истории със света. По този начин местата и предметите се припознават за ценни, заради значението, което хората им придават.

Опазването на културното наследство през 21 век представлява непрекъснат процес, който обединява в себе си експерти от различни области, управляващи органи, общности и въобще всички заинтересувани страни. Обществото е неизменна част от този процес, тъй като именно то придава смисъл и живот на културното наследство. Този процес се нуждае от постоянно преразглеждане и адаптиране към съвременния контекст и социалните и културни процеси, които протичат в него.

4. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 21 ВЕК

Дейностите на опазването се осъществяват на три нива - държавно, обществено и в специализираната професионална дейност, която действа като медиатор между първите две. Ефективното опазване изисква развиване и обвързване на дейностите на трите нива [12]. Тук ще разгледаме основните нормативни документи и инструменти в България за опазване на културното наследство.

4.1. Закон за културното наследство (ЗКН)

Юридическата защита на културното наследство в България е регламентирана от Закона за културното наследство [13] и Наредба № Н-12 за реда за идентифициране,

предоставяне на статут и определяне на категорията на недвижимите културни ценности, за достъпа и подлежащите на вписване обстоятелства в националния регистър на недвижимите културни ценности [14]. С помощта на тези инструменти се предоставя статут на недвижимите културни ценности (НКЦ) (Таблица 1). Декларираните обекти получават предварителна категоризация, класификация и временни режими за опазване, които включват предписания за опазване, териториален обхват и охранителна зона. С предписанията се посочват допустимите намеси в НКЦ, устройството и условията за ползването на техните територии и охранителни зони с цел пълното им опазване. При предоставяне на статут, обектът се вписва в Националния регистър на недвижимото културно наследство, който се води от Националния институт за недвижимо културно наследство (НИНКН). За всеки обект се формира досие, което съдържа необходимата за него информация относно наименование, локализация, класификация, категория и режими за опазване.

Таблица 1. Процедури за предоставяне на статут на недвижима културна ценност. [14]

ИДЕНТИФИЦИРАНЕ >>>	ДЕКЛАРИРАНЕ >>>		ПРЕДОСТАВЯНЕ НА СТАТУТ
издирване локализиране и установяване на основната видова принадлежност на обекта	извършва се със заповед на министъра на културата или оправомощен от него заместник-министър по предложение на директора на НИНКН, въз основа на предварителната оценка		<ul style="list-style-type: none"> • световно значение • национално значение • местно значение • ансамбловое значение • за сведение
изучаване разкриване на научната и културната характеристика на обекта и документиране	деклариране предложението за деклариране включва: <ul style="list-style-type: none"> • предварителна категоризация • класификация • временни режими за опазване 	отказ за деклариране директорът на НИНКН изготвя мотивирано предложение до министъра на културата за отказ за деклариране	
предварителна оценка установяване на признаци на изследвания обект като недвижима културна ценност (за наличието или отсъствието на признаци на изследвания обект като НКЦ)	Декларираните недвижими обекти имат статут на недвижими културни ценности до установяването им като такива. Подлежат на заклучителна оценка във връзка с регистрирането им като културни ценности, която се извършва от НИНКН при взаимодействие със специализирани институции и компетентни лица. Със заключителната оценка се извършва установяване на културната и научна стойност и обществената значимост на обекта, неговата автентичност, степен на съхраненост и взаимодействие със средата и обществото.		

4.2. Закон за устройство на територията (ЗУТ)

Законът за устройство на територията [15] разглежда въпроси, свързани с устройството на територията и служи като инструмент за устройствена защита на културното наследство и градската тъкан. Той въвежда „територии с особена териториалноустройствена защита“, които придобиват специален режим на устройство и контрол. За тези територии е задължително присъствието на културното наследство в различните видове устройствени планове както и изготвянето на специфични правила и нормативи към тях. Такива специфични правила и нормативи обаче могат да бъдат създавани само за територии, за които предварително са изведени режими за опазване. От друга страна законът предоставя възможността за опазване на територии, които притежават ценностни характеристики, но не са защитени по смисъла на ЗКН като територии с режим на „превантивна устройствена защита“. В такива територии се запазва фактическото ползване, без да се влошават качествата на териториите.

4.3. План за опазване и управление (ПОУ)

През 2011 г. в България се въвежда нов инструмент в системата за опазване – Планът за опазване и управление на единични или групови недвижими културни ценности. Той е регламентиран в ЗКН и в специализирана Наредба за обхвата, структурата, съдържанието и методологията за изработване на плановете за опазване и управление на единичните и груповите недвижими културни ценности [16]. Той е вече утвърден от международната практика и съчетава в себе си други два стратегически инструмента – планът за опазване (или консервационен план) и планът за управление [17].

Плановите за опазване и управление включват режимите на опазване и охранителните зони на НКЦ и специфичните правила и нормативи към устройствените планове за територията, в която са разположени. С плана се определят органите на управление на НКЦ, както и методологията на плана. Това е система от принципи и методи за организация на дейностите по изготвянето на плана в съответствие с класификацията и категорията на НКЦ. Тя има за цел отразяване на целите и изискванията към плана; посочване на приоритети; създаване на система за опазване и управление на подходи за намеса; проследяване на резултатите от прилагането на плана чрез създаване на показатели и критерии за оценка; изработване на договорените с възложителя срок и цена; осигуряване на индикация за необходимостта от навременни промени в плана и прогноза за изменение на заложените параметри. Изработват се за прогнозен период от 20 години, който включва петгодишни програми за прилагане и едногодишни работни програми. Следва при мониторинга и оценката да бъдат взети предвид социалните и културни процеси, които протичат в средата.

Планът за опазване и управление е резултат от полидисциплинарни проучвания и анализи и цели обвързване на дейностите по опазване на културното наследство с конкретни управленски и икономически мерки във времето [18]. Може да се каже, че това е един динамичен инструмент, който съвместява физическо съхраняване с устойчиво използване и съвременна изява на културните ценности [17]. Това е изключително важна характеристика на плановете за опазване и управление, тъй като дори когато даден обект е защитен юридически, това не гарантира социализацията и устойчивото му развитие в съвременния живот. При наличието на действащ план за опазване и управление това следва да се контролира чрез приложението на петгодишните и едногодишните програми.

Планове за опазване и управление се изготвят задължително за недвижимите културни ценности, включени в Индикативната листа за културното и природното наследство на Република България; археологическите резервати; груповите недвижими културни ценности с национално значение; единичните недвижими културни ценности с национално значение – в случаите, когато се предоставят на концесия. Могат да се

изготвят и за други недвижими културни ценности по инициатива и при възлагане и финансиране от техния собственик, ползвател или концесионер, или общината, на чиято територия те се намират. Това позволява изготвянето на такива планове за територии с изяви културни ценности, които не са юридически защитени от ЗКН.

Почти веднага след влизането в сила на националния норматив е изработен и първият български план за опазване и управление, този за Несебър. Но тъй като той все още не е влязъл в сила (въпреки приемането му с висока оценка от Комисията на ЮНЕСКО), България все още няма опит от прилагането на такъв стратегически документ в сферата на опазването на културното наследство [17].

5. ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ ЗА ОПАЗВАНЕ НА КОМПЛЕКСНОТО КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ПРЕЗ 21 ВЕК

Така представените нормативни документи и инструменти за опазване на културното наследство в България и най-вече плановете за опазване и управление предоставят възможност за опазването на комплексните културни ценности, които преплитат в себе си културни и природни, осезаеми и неосезаеми ценности. Процедурите за идентифициране, деклариране, предоставяне на статут и последващи дейности по защита и социализация на обектите изискват набор от експерти в различни области, както и средства и време за провеждането им. Често пъти тези дейности не се случват или се забавят във времето, което води до безвъзвратната загуба на конкретни културни ценности или ценности характеристики на средата, в която се намират. В други случаи се губи връзката на общностите с жизнената им среда, което също води до загуба на ценностни характеристики на средата, в предвид това, че обектите и местата са важни за културното наследство поради значението, което хората им придават.

За такива комплексни обекти биха могли да се прилагат принципите на **тактическия урбанизъм** (tactical urbanism) [19]. Това са временни промени на средата, които целят да проверят обществената реакция. Характеризират се с малък бюджет и обратимост на действията. Обикновено се използват за подобряване на публичните пространства в жилищните квартали на градовете. Такива осъзнати експерименти в градската среда дават обратна връзка дали дадена намеса ще бъде припозната в социалната среда. Също така често пъти обитателите биват въввлечени при проектирането и изпълнението на намесата, което допринася за припознаването ѝ за „своя“ и спомага за грижата за нейното съхраняване в бъдеще. Този тип намеси в средата дават бърз резултат и чрез някои допълнения при работа с културни ценности биха спомогнали за осмислянето на качествата на даден обект или пространство и обкръжаващата го среда, както и за създаването на връзка с обитателите му.

За провеждането на такива дейности в културно-исторически контекст следва да се включат управляващите органи, експертната общност, неправителственият сектор, бизнесите, обществото и въобще всички заинтересувани страни. Балансът между всички тях е изключително труден, но съвместната работа ще доведе до устойчиво развитие на зоните с изяви културни ценности. Това следва да се случва под ръководството на експерти в областта на културното наследство и градско обновление. Резултатите биха спомогнали за развитието на цялостна политика за опазване на културното наследство, която да е интегрална част от социалната, икономическата и културната политики на страната.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През последните десетилетия разбиранията за културното наследство еволюират и то разширява обхвата и съдържанието си. Днес то се характеризира с преплитане на културни и природни, осезаеми и неосезаеми ценности във времето и пространството. Съвременното разбиране за културното наследство се променя непрекъснато с промяната на обществото и неговото оценъчно отношение. Все повече се осъзнава значението му за общностите и градската идентичност.

Въпреки добрите предпоставки и инструментите за опазване на културното наследство в България, процедурите не могат да обхванат напълно комплексната специфика на културното наследство днес, или по точно на симбиозата между културното наследство и социалните и културни процеси, които протичат в жизнената среда.

Като възможно решение е включването на гражданите и всички заинтересовани групи на обществото при формулиране и решаване на проблемите пред опазването и устойчивото развитие на културното наследство в съвременния град. Предлага се прилагането на временни, обратими мерки, с които да се получи обратна връзка от обитателите на дадена среда. Това ще спомогне за създаването на дългосрочна стратегия за опазване и осъществяването на по-трайни намеси свързани с опазването на наследството и придаването на нов живот на дадена зона. По този начин целим да интегрираме целите на опазване на градското наследство със социалното и икономическото развитие.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Прессъобщение на Европейската комисия от 30 август 2016 г.
- [2] Siravo F., *Planning and Managing Historic Urban Landscapes. Reconnecting the City: the historic urban landscape approach and the future of urban heritage*. 2014. F. a. V. O. Bandarin, Ron: 161-175
- [3] Ripp M., *Heritage as a System and Process that Belongs to Local Communities*, 2017.
- [4] Jokilehto J., *Definition of Cultural Heritage*, ICCROM, 1990, Revised: 2005.
- [5] Кандулкова Й., Лекционен курс „Реставрация на архитектурното наследство“ за 9 сем. Специалност Архитектура, УАСГ, 2012
- [6] Council of Europe, *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro, 2005
- [7] ICOMOS, *The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas*, 2011
- [8] Конвенция за защита на архитектурното наследство на Европа (Ратифицирана с решение на Великото народно събрание от 25 януари 1991 г.; ДВ. Бр. 13 от 1991 г. в сила от 1 май 1991 г.) обн. ДВ. бр.42 от 28 май 1991 г.
- [9] Европейска конвенция за опазване на археологическото наследство (нова редакция) (Ратифицирана със закон, приет от 36-то народно събрание на 1 април 1993г., и денонсиране на Европейската конвенция за опазване на археологическото наследство от 6 май 1969 г. – ДВ. Бр. 30 от 1993 г., в сила от 25 май 1995 г.), обн. ДВ. бр.70 от 10 август 2004 г.
- [10] ICOMOS, *The Declaration of Amsterdam*, 1975
- [11] UNESCO, *Recommendation on the Historic Urban Landscape*, 2011
- [12] Кандулкова Й., *История на опазването на архитектурното наследство в България до втората световна война*, дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, 2007
- [13] Закон за културното наследство (ЗКН), приет от 40-то НС, в сила от 10.04.2009 г., обн. ДВ. бр.19 от 13 март 2009 г.

- [14] Наредба № Н-12 от 21 ноември 2012 г. за реда за идентифициране, предоставяне на статут и определяне на категорията на недвижимите културни ценности, за достъпа и подлежащите на вписване обстоятелства в националния регистър на недвижимите ценности, в сила от 11.12.2012 г., Обн. ДВ. бр. 98 от 11 декември 2012 г., изм. ДВ. бр. 13 от 7 февруари 2017 г.
- [15] Закон за устройство на територията (ЗУТ), в сила от 31 март 2001 г. Обн. ДВ. бр. 1 от 2 януари 2001г., изм. и доп. ДВ. бр. 103 от 28 декември 2017 г.
- [16] Наредба за обхвата, структурата, съдържанието и методологията за изработване на плановете за опазване и управление на единичните и груповите недвижими културни ценности, В сила от 8 март 2011 г., приета с ПМС № 45 от 25 февруари 2011 г., Обн. ДВ. бр. 19 от 8 март 2011 г., Изм. и доп. ДВ. бр. 87 от 9 ноември 2012 г.
- [17] Кълева, Е., Опазване на културното наследство на България от втората половина на XX век, дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, 2017
- [18] Георгиева, Д., Културните маршрути в историческия град, дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, 2013
- [19] Tactical urbanism 2, Street Plans Collaborative, 2011